

Etnografie sociální mobility,
Etnicita, bariéry, dominance
Jaroslav Šotola, Mario Rodríguez Polo a kol.

Edice Anthropologia, sv. 1

Výkonná redaktorka Agnes Hausknotzová
Odpovědná redaktorka Lenka Pořízková
Redakce Lenka Horutová
Sazba Veronika Hanáková
Grafická příprava map Veronika Hanáková
Jazykové korektury Lenka Pořízková
Obálka Lenka Pořízková

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci,
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
771 47 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty UP
www.vff.upol.cz
vff@upol.cz

Vytiskl Papírtisk, s. r. o.
Chválkovická 223/5
779 00 Olomouc

Olomouc 2016
1. vydání

ISBN 978-80-87895-54-2 (tisk)
ISBN 978-80-87895-56-6 (iPDF)
ISBN 978-80-87895-55-9 (ePUB)

obce, jež je ke stažení na jejich webových stránkách, se uvádí, že „podla demografických údajov obce Jasenov sa k slovenskej národnosti hlási 100 % obyvateľov“.⁷ Pritom v posledním sčítaní lidu se ve vesnici přihlásilo k romské národnosti 165 obyvateľ, 159 z nich také uvedlo romštinu jako svůj rodný jazyk. (2011)

Koncem 90. let byla u příležitosti výročí založení Jasenova vydána brožurka *Z dejín obce Jasenova*. Skutečnost, že v obci žijí dominantně Romové, je tu systematicky zamlčována. Zmínka o nich se objevuje jen u dvou fotografií, které zobrazují skupinu účastníků kurzů „varenia pre občanov cigánskeho pôvodu a spoločenského minima pre občanov cigánskeho pôvodu“. To ukazuje, že autoři brožurky nepřiznávají Romům žádný podíl na historii obce, vynechávají všechny příležitosti zmínit je v jiném světle než jako osoby, jež musely být právoplatnými občany disciplinovány. Popírání zachází tak daleko, že u výčtu padlých a těžce raněných za první světové války zůstávají zmíněni pouze ne-Romové. Poznámka „a 3 cigáni“, kterou jsme se mohli dočíst v kronice, zde není nijak rozvedena, naopak je zcela vynechána.

Z výše uvedených řádků možná může vzniknout dojem, že se v naší analýze jedná o přehnané slovíčkáření. Ovšem právě rozpor mezi sociální praxí rozdělení vesnice a zdánlivou absencí role etnicity (nebo proklamovanou etnickou harmonií) dává těmto jemným náznakům svůj mrazivý smysl. Domníváme se, že jde o strategii ne-romských obyvateľ obce, jak dlouhodobě udržet a legitimizovat svou mocenskou dominanci. Tato strategie funguje následujícím způsobem: z veřejného diskurzu o obci a o jejich obyvateľích vyplývá, že v Jasenově žádní Romové nejsou nebo jejich přítomnost či identita nehraje žádnou rozhodující roli. Zdá se tedy, že v místní vesnické komunitě nejsou žádné významné vnitřní bariéry a všichni mohou plně participovat na členství v ní. V předchozí kapitole jsme ovšem viděli, že opak je pravdou, že sociální praxe ukazuje dvě rozdělené skupiny. Proč se tedy tento

⁷ Prezentace je výtvořem žáků školy, s ohledem na její etnickou segregaci se tedy jednalo o Romy. Ani to neposkytlo důvod pro vyrovnání se s etnickou různorodostí obce.

kteří nutně splňovali předpoklady pro zápis, například tím, že zastávali pro obec významnou funkci (byli zastupitelé) nebo se některý z nich stal nejstarším občanem, zůstává jejich etnicita nezměněna, a čtenář je tak při domýšlení odkázán na znalost romských příjmení. Nezná-li je, nabude dojmu, že Romové mezi uvedenými osobnostmi prostě nejsou. Je-li ovšem důvod k zaznamenání negativní, o romství daných osob je čtenář informován přímo. Zároveň se zpravidla jedná o události, jejichž informační hodnota pro historii obce je minimálně diskutabilní, zato jsou ale nějakým způsobem senzační a splňují spíše bulvární parametry. Například se dočteme, že „7. augusta sa miestne Rómovia vlámali do predajne konzum“. Autor nezmiňuje závažnost škody ani jiné detaily. Zato však věnuje celý odstavec výčtu osmi chlapců, které nejen jmenuje, ale zapisuje i jména jejich rodičů a čísla jejich domů. Kronikář zde zneužívá roli pisatele a svůj vágní popis události nechá vyústit v pranýřování celých rodin.

Výrazná nerovnost je patrná i v pasážích, v nichž je etnická identita jasenovských Romů přítomna vedle té ne-romské. Například při výčtu padlých v první světové válce jsou se vši důstojností vypsáni a jmenováni „3 otcovia, 3 mládenci“. Tento seznam šesti jmen je doplněn o zcela anonymní informaci „a 3 cigáni“. Následují dva těžce ranění, u nichž jsou opět jména uvedena i s popisem zranění. Celá třetina padlých je tady téměř ignorována, shrnuta do zmínky čítající tři slova. To ostře kontrastuje s podrobnými informacemi o ne-romských obětech a jasně ukazuje názor pisatele na hodnotu života, který se liší podle etnicity. O pisatelově hierarchii národností si můžeme udělat obrázek i z posloupnosti vyjmenování národnostního složení Jasenova k roku 1991: „Slováci 600, Češi 3, Nemci 20, Rómovia 60“. Výčet je započat Slováky jako národností s nejvyšším počtem jasenovských občanů, následuje seřazení od nejnižšího počtu obyvateľ, které je zřejmě vedeno autorovými sympatiemi k jednotlivým skupinám. S počty obyvateľ dle národnosti ve sčítání lidu se v transformačním období úspěšně manévruje. Ještě v zápisu k roku 1987 se v kronice uvádí, že má obec 395 Romů, kteří tvoří 61 % obyvateľ. Je známo, že většina Romů se z různých důvodů k romské národnosti nehlásí, což je v Jasenově využíváno k tvrzení, že obec je dominantně slovenská. Například v prezentaci dějin

Jedná se ovšem často o podřadné práce spojené s prekérními a často nelegálními podmínkami zaměstnávání.¹

Transformace ekonomiky výrazným způsobem zkomplikovala sociální postavení žen na venkově. Během několika let zanikly tisíce pracovních příležitostí v zemědělství i v textilním průmyslu, další pracovní pozice pro manuálně pracující ženy byly výrazně omezeny. Mladá generace ne-romských žen bez perspektivy v místě bydliště rodičů reaguje na tuto situaci snahou o získání vzdělání, migrací do městských center nebo do zahraničí, popřípadě často kombinací uvedených strategií. Prekarizace práce nutí ovšem reagovat i střední a starší generace žen, které masově volí migraci do zahraničí, nejčastěji v podobě pečovatelek o seniory v Rakousku (Sekulová 2013). Dlouhodobá nezaměstnanost žen pozorovaná v námi zkoumaných lokalitách není vedena žádným „přirozeným“ uspořádáním romské rodiny, jak ukazují biografie žen pracujících za socialismu desítky let v továrnách nebo na státních statcích. Jedná se o nedobrovolnou adaptaci na nedostatek vhodných pozic pro ženy, které jsou striktně hájeny ne-Romkami, a také na častou situaci, kdy jsou muži většinu času mimo domov. Důsledkem je tedy ztráta emancipačního potenciálu vlastní pracovní dráhy, jež vede k rekonfiguraci genderových vztahů nevýhodné pro ženy, které musí čelit většímu tlaku mužské dominance. V okamžiku dostatečných pracovních příležitostí se ženy bez problémů na trh práce zapojují, jak je vidět v případě migrantských rodin z Korban nebo u Romek z Šumvaldova, kde místní feminizace práce v turistickém ruchu představuje pro ženy vhodnou lokální příležitost.

Právě prezentované strukturální síly a limity nám umožňují pochopit odlišný způsob adaptace ne-Romů a Romů v různě deprivovaných venkovských lokalitách. Mladí *bieli* odcházejí převážně do měst na Spiši nebo na západě Slovenska. Oproti tomu strategie horizontální mobility je pro mladé romské páry velmi nevýhodná s ohledem na rasové pronásledování v urbánním prostředí, na diskriminaci na trhu práce, na nízké výdělky v manuálních profesích a na vysoké

konkurence při získávání jakéhokoli místa. To umožnilo zaměstnavatelům na východním Slovensku zhoršovat pracovní podmínky a snižovat platy ještě radikálnější způsobem, než je realitou v zemích západní Evropy, kde sídlí mnohé nadnárodní společnosti investující na „východě“. Důsledkem prekarizované práce je etablování vrstvy „pracujících chudých“ (*working poor* – Standing 2011), pro něž není ani zapojení do trhu práce zárukou naplnění základních potřeb. Specifickým segmentem je stavebnictví, kde vede snaha o snižování nákladů na zaměstnance k ilegálnímu zaměstnávání bez pracovní smlouvy nebo k najímání pracovníků na živnostenský list. Rizika těchto strategií přitom nesou sami prekarizovaní pracující.

V našich případových studiích jsme se snažili přinést dostatek svědectví o znevýhodnění, které s sebou nese rozpoznávání romské etnicity v každodenním sociálním kontextu, pro ty, jimž je připisována. Období transformace vedlo k návratu silné polarizace mezi ne-Romy a Romy, jež byla typická pro předsocialistické období. Mocenská asymetrie se nyní ovšem neprojevuje v kvazi symbiotických vztazích mezi sedlákem a „jeho“ romskou rodinou. Interetnické vztahy jsou depersonalizovány; etnicita se stává ústředním rámcem pro utváření dvojíh standardů, tedy pro vytváření odlišného přístupu k Romům ve sféře práce, v infrastruktuře sídel, v poskytování veřejných služeb i ve vzdělávání. Ve všech případech slouží esencialisticky chápaná etnicita jako legitimizace nerovností, jejichž udržení je výhodné pro mocensky výše postavené ne-Romy. Akcentování důležitosti etnicity vzrůstá v období zvrátů a rostoucího boje o nedostatkové zdroje mezi sociálními skupinami (Eriksen 2012). Porevoluční transformace toto zjištění bezesporu naplňuje; v tomto konkrétním případě je rozlišování etnické příslušnosti vlastně nástrojem pro limitování sociální mobility těch, kteří by si mohli nárokovat větší podíl na trhu práce nebo na veřejných financích. Daný strukturální tlak vytváří ekonomické niky, v nichž se skrývají relativně dostupné příležitosti pro marginalizované členy společností.

¹ Podobné vzorce nalezneme kdekoli na světě, nejedná se o nic specificky romského – viz např. diskuze a články v časopise *Cultural Anthropology* 2012 na téma *Prearity*.